

Biografisk text från 1833

Uppfinnaren
Mårten
Triewald

Biografi:
Uppfinnaren Mårten Triewald
– Återutgivning av text från 1833

av Gustaf Henrik Mellin
& Jakob Ekelund

Redaktör Mikael Jägerbrand

ISBN 978-91-7757-430-9

Copyright © 2017 Mikael Jägerbrand / Virvelvind Förlag, Lysekil.
Den här e-boken ges ut av E-boksbiblioteket Förlag (imprint)

Mer info: www.e-boksbiblioteket.se

Förord

I den här e-boken får du veta mer om en av den svenska historiens viktigaste uppfinnare – Mårten Triewald.

I sin ungdom åkte Triewald till England och arbetade där med ångmaskiner. Han tog med sig sina kunskaper när han flyttade hem till Sverige.

Och i Dannemora byggde han år 1726 den första svenska ångmaskinen, eller "eld- och luftmaskin" som den kallades.

I den här texten från 1833 får du veta mer om Triewalds karriär och liv.

Den här berättelsen publicerades ursprungligen i en av de första svenska kändis-tidskrifterna, "Svenskt Pantheon".

Texterna skrevs av författarna Gustaf Henrik Mellin (1803-1876) och Jakob Ekelund (1790-1840), teckningarna gjordes av Johan Petter Gjöthström (1798-1830) och Jakob Erik Magnusson (1804-1896).

Eftersom den här texten skrevs på 1800-talet så innehåller den mått, ord och personer som inte är så bekanta i dag. Därför har vi kompletterat originaltexten med en kortfattad ordlista.

Biografi: Uppfinnaren Mårten Triewald

Den här texten publicerades ursprungligen år 1833 i tidsskriften "Svenskt Pantheon" med rubriken "Mårten Triewald". Författare till texten är Gustaf Henrik Mellin (1803-1876) och Jakob Ekelund (1790-1840).

Den tid då naturvetenskaperna, och deribland mekaniken, gjort så stora framsteg, att de lofva en förändring af många mensklighetens viktigaste förhållanden, så i staten som den enskilda industrien, torde en framställning af en utmärkt mekanikus och hans uppfinningar förtjena framdragas, i synnerhet som det i sedanaste tider blifvit vanligt att upphöja de nyare uppfinningarnas värde på de äldres bekostnad, dem de likväl ofta endast upprepa eller verkställa. Triewalds ångmaskin är säkert den första i Sverige.

Mårten Triewald föddes 1691 af en smed, uppfostrades i Tyska skolan i Stockholm, der Stenmejer och Spöring voro hans lärare. Derifrån kom han i handeln, men saknade framgång i detta yrke. En skeppare, som skulle hemta stenkol från England, förolyckades för honom, hans far förmådde icke mera än betala hans skulder, och endast försedd med en ringa respenning begaf han sig till England 1716

att söka sin lycka. Han hade der icke heller framgång, men när en enda Engelsk crona endast återstod honom, blef han understödd af en Svensk skeppare, R. Dickerson. Han kom i Holsteinske Ministern Baron Fabricii hus, som sekreterare, samt derefter på Handelsman Redleys contoir. Han var dock ej länge på contoiret, förr än han kom till att förestå samme mans stenkolsgrufvor i Newcastel, då han fick fullkomligt tillfälle att underrätta sig om den vid samma grufvor bruklige eld-machinen. Detta nya verktyg behagade honom så mycket mera, som han under sitt vistande i London kommit i bekantskap med Desagulier, hvilken der höll sina föreläsningar öfver naturkunnigheten, och han äfven förvärfvat sig Newtons förtroende. Äfven i Paris hade han förvärfvat sig vänner. Hans håg riktades nu i synnerhet på Mekaniken. Naturkunnigheten blef sålunda hans käraste studium. I Newcastel genomgick Triewald med en obeskriflig åtrå och drift, hvad han lärt af förenämnde begge männer. Stadslefvernet, som han i London var bunden till, hindrade honom nu ej mera, så att han i stillhet kunde utbilda de kunskaper han vunnit och de åsigter de hos honom väckt.

”Han vände icke igen, förr än han var i stånd att förbättra det eld-verktyg, hvarom han i förstone var okunnig. Han lärde nu af dem, af hvilka han lärt. Newton sjelf berömde honom: han förstod ock bäst, huru mycket fordrades till att förbättra det, som han efter sin stora insigt i naturen sjelf väl trodt vara oförbätterligt, då han såg en så stor verkan i enfaldigheten, det yttersta, hvartill man plägar hinna. Igenom denne vår Triewalds sinrikhet, som öfvertäflade sjelfva påfundet, blefvo de, som derföre undfingo privilegium, så godhertade, att de med fägnad i det samma honom intogo.”

”Ibland ett folk, som under belöningar sträfvar uti allehanda snil-

lebragder, har han således vist, hvad en svensk hjerna inom några få år allenast kunnat hinna till." Triewald hade sålunda gjort sin lycka och kommit i välstånd, han började då äfven att längta tillbaka till fäderneslandet och rådförde sig derom med Commerce-Rådet J. Alströmer, våre slöjders idoge upphofsman och outtröttlige häfdare. Han tillstyrke det, och Triewald återvände 1726, efter tio års vistande i England.

Han byggde, — berättar vidare hans biograf, Professor Laurel, — strax efter sin hitkomst ett eldverk eller häftyg. Detta var det af honom förbättrade påfundet, och är ett af de artigaste och behändigaste häftyg, som vara kunna. Litet eld med en till $\frac{1}{2}$ fylld vattenkittel, och ett deruppå byggt långligt rundt metall-hus, hvaruti en pumpstock var passad, äro merändels alle dess tillbehör. Denne pumpstock blifver af den utur kittelen upp i metallhuset stigande heta vattenångans utspännande kraft i vädret drifven, men faller ned igen, då samma imma igenom ett litet hol, som sig öppnar, åter afsvalas eller kyles, och således mister sin utspändingskraft. Hvilket så till skiftes inrättadt, gifver detta verktygets hela rörelse, så mycket mera nöjsam, som man ser, huru det menskliga snillet till sin tjenst deruti sammandrifvit både eld och vatten, både luft och jord. Ett fullkomligt prof af konst och ett stort mästerstycke! Skada, att det ej ännu kommer till gagn! Men konsten äga vi, och hafva derföre att tacka vår Triewald, som uti flit alltid är sig lik, och hvars naturliga eld icke afstadnar."

Triewald blef tillförordnad att hålla föreläsningar och han "genomlopp naturkunnigheten med allahanda rön och försöks anställande till denne nödige och nyttige, men hos oss nog saknade lärans grundliga upplysning. Han lemnade oss ej allenst den i England upphemtade kunskap, utan föredrog ock åtskillige den Svenske Archi-

medes vår store Polheims i den lärde verlden förr obekante rön och nyttige påfund. Dessa hans både nyttiga och lärda föreläsningar kunde ej annat än behaga alla. Man såg ej ungdomen allenast, utan äfven gamle och Riksens hederligaste män med nöje honom här på vårt Ridarhus åhöra, bland en stor myckenhet af folk, som sig dagligen inställde.”

Triewald fick derföre hugna sig af Hans Maj:ts nåd och samtliga Riksens Ständers benägenhet och huldhet. Han erhöll en årlig gåfva af 600 daler silfvermynt och med särskild heder under namn af Direktör Mechanikus. Han blef föreståndare vid Vedvägs och Qvarnbacka jern- och stål-arbeten.

Hans Maj:t hugnade honom än vidare med sin nåd, och gjorde honom till Capiten Mechanices vid Fortifikationen. Hvilken syssla han ej allenast väl och troget med all heder förestod till Hans Maj:ts höga nöje och rikets redbara tjenst, utan ock under denna tiden inrättade åtskilliga till naturens utrönande tjenlige verktyg, som finnas i VetenskapsAkademien. Vid Lunds Akademi, der man aldrig förr ägt ett sådant nyttigt förråd, är en af honom likaledes gjord samling, der i så mycket högre värde hållen, som den förste luftpump, Otto Gverickes eget påfund, i densamma är till finnandes.

Han var en af VetenskapsAkademiens grundläggare och första medlemmar. Många afhandlingar af honom förvaras bland denna Akademies Handlingar: t. ex. huru Stenkolsgrufvor äro till att uppsöka, och hvad vid sjelfve brotten är att iakttaga. Han har skrivit om Silkesmaskar och Bi-skötsel. Han hade mycken förtjenst om Dykerierna. I brist af frisk luft kunde Dykaren förr ej vara längre än någre minuter allenast nere. Denna svåra olägenhet blef igenom Triewalds goda flit så alldeles förekommen, ”att han kan nu vara nere, så länge

han vill, i det han gifvit honom med sig väder under vattnet i vissa dertill inrättade leglar och rör. Han kan nu efter behag i sin klocka det samma insläppa, och deremot släppa ut igen det, som gått igenom lungorna, och medelst sin lätthet, som oljan på vattnet, simmar ofvan uppå det andra. Detta goda påfundet är väl icke Triewalds eget, utan Halleys, som deraf varit första uppfinnaren: men blifver likväl Triewalds i anseende till den nytta, som vi derutaf hafva. Ett annat rör af honom är följande: Ett inuti ett mörkt rum igenom ett litet hål allenast insläppt sken af solens ljus, som öfver ett glas med brännvin bröts i den uppstigande ångan, hade, som dess broder afledne Stats-Rådet Triewald iakttagit, på emotstående vägg gifvit ett vedersken af allehanda färgor, som gjorde skott af och an, såsom nordskenet plägar göra, uti hvilket den oförfarne hopens allt för gransynte ögon kunna se allehanda sällsamma ting ej allenast med förundran utan ock stundom med stor förskräckelse. Detta lilla försök gaf vår Triewald tillfälle att förklara, det nordskenet vore ej annat, än de af månens utdunstning eller i dess ånga brutna solstrålar, som föllo tillbaka i våra ögon.”

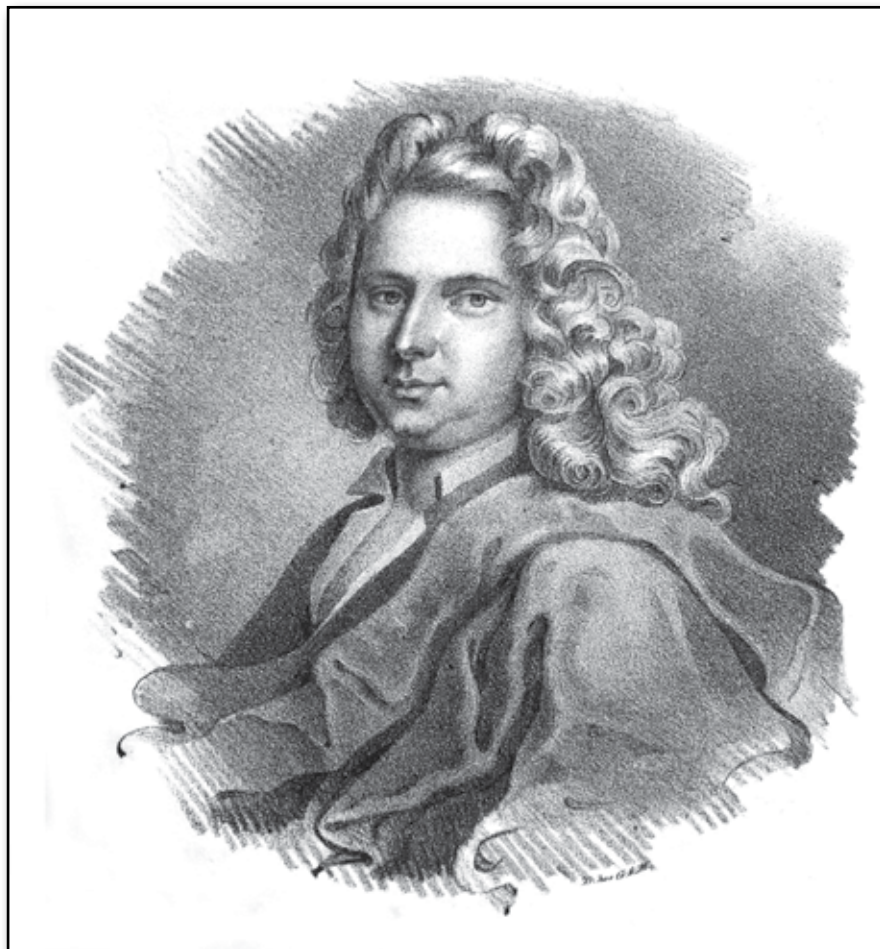
Triewald har ock funnit upp en vädervexlingsmaschin, hvarmed den osunda luft, som i stora skepp och fartyg under däckerna gärna samlar sig, kunde utdrifvas. Engelsmannen Hail bestred Triewald äran af uppfinningen — men Triewald blef ej allenast af sin egen Konung, utan ock af Konungen i Frankrike derföre belönad.

I sin nätta trädgård på Kungsholmen sökte han att uppdraga allehanda utländska och vid vår luft ömtålige växter. Han upptäckte för den skuld en drifbänk med en derinunder gående ånga, så att han efter behag kunde gifva den värme, som han åstundade. ”Ett lyckligt påfund, i slägt med sjelfve Eldmaschinen.”

En man, som var af ett sådant snille och hjerta, kunde ej annat än vida älskas. Hvarföre han ej allenast var i Kongl. Vettenskaps Akademien så väl som det lärda sällskapet i Upsala en begärlig medlem utan ock i den Engelske Societeten, vid hvilken han vist ett förr ej iakttaget rön om kropparnes sammanhängande med hvarandra, som af samma lärda Sällskap med uppmärksamhet i dess Handlingar är omrördt.

Han har både ute och hemma på olika ställen och i olika ämnen således vist sitt snille, och till skiftes likasom lefvat i luften och på jorden i elden och i vattnet, skrifer Professor Laurel. Hans tryckta föreläsningar, hans likaledes allmängjorda beskrifning om Eld-maschinen, det vackra påfundet, som en dag, då ett med honom lika lyckligt hufvud kommer deröfver, torde göra sin fulla verkan, både in- och utländska Handlingar, både England och Skottland, både Sverige och Frankrike vittna nogsam om hans nit för sin vetenskap, hans snille och förtjenster. I medborgerlig verksamhet voro få så outtröttliga som han, i synnerhet, som hela hans tidehvarf dessutom hade en viss riktning att göra rön och upptäckter, hvilka först det efterföljande tidehvarfvet kunde sammanbinda till systemer och gifva egentlig hållning och form.

Triewald dog den 8 Augusti 1747, 55 år gammal. Han var först gift med Anna Margareta Brandt, som dog barnlös, och sedan med Elisabeth Worster, med hvilken han hade trenne barn.

MÅRTEN TRIEWALD.

Viktiga ord och personer

Alströmer, Johan.

[1685–1761] Svensk företagsägare och industriman. Var med och grundade Kungliga Vetenskapsakademien. Är mest känd som den som gjorde potatisen populär i Sverige.

Archimedes.

[287 f Kr – 212 f Kr] Grekisk matematiker och uppfinnare. Är en av historiens mest inflytelserika vetenskapsmän och gjorde stora insatser inom både matematik, astronomi och fysik.

Contoir.

Äldre stavning av ordet ”kontor”.

Desaguliers, John Theophilus.

[1683–1744] Fransk-brittisk präst, filosof och uppfinnare. Arbetade som assistent till den berömda vetenskapsmannen Isaac Newton. Var en av grundarna till frimurarna i Storbritannien.

von Guericke, Otto.

[1602–1686] Tysk uppfinnare och politiker. Gjorde framför allt ett stort antal viktiga innovationer för industrin. Han skapade bland annat en vakuumpump, en manometer och en elektrisk

generator och en metereologisk vattenbarometer.

Hales, Stephen.

[1677–1761] Engelsk präst, forskare och uppfinnare. Gjorde stora insatser inom både botaniken, läkekonsten och kemin. Han var den förste som mätte blodtrycket och uppfann bland annat en ventilationsmaskin och flera instrument för läkare.

Halley, Edmond.

[1656–1742] Brittisk matematiker, fysiker och astronom. Är mest känd för upptäckten att en komet passerar solsystemet vart 76:e år, den heter i dag Halleys komet.

Häftyg.

Äldre synonym till ordet ”maskin”.

Laurel, Lars.

[1705–1793] Svensk jurist, filosof och professor. Tjänstgjorde under större delen av sin karriär vid Lunds universitet. Skrev ett flertal böcker och avhandlingar om framför allt filosofi och svenska språket. Hans mest omstridda teori var att Sverige var urhemmet för hela världens bildning och kultur.

Newton, Sir Isaac.

[1643–1727] Engelsk naturvetare och matematiker. Mest känd för sina teorier om mekanik.

Polhem, Kristofer.

[1661–1751] Svensk uppfinnare och företagsledare. Är mest känd för sina uppfinningar Polhemslåset, Polhemsknuten och en

klocka som visade både tid och datum.

Spöring, Eberhard Christian.

[död 1733] Lärare och rektor vid Tyska skolan i Stockholm. Var gift med Elisabeth Benedicta Burmeister. Är mest känd som far till den svensk-finländske läkaren Herman Spöring den äldre.

Stenmeijer, Johannes Bernhard.

[1654–1738] Lärare och rektor vid Tyska skolan i Stockholm.

Fler böcker: E-boksforlaget.se

Om du gillar e-böcker om historia så kommer du att gilla utbudet hos E-boksforlaget.se

Här kan du söka bland e-böcker från flera olika förlag om en rad olika ämnen, bland annat historia och arkeologi.

Alla titlarna går att hitta hos de flesta e-bokhandlare, i iTunes samt på många bibliotek.

Här är några exempel på titlar:

Klassiska deckare

- "Sherlock Holmes: »Gloria Scott«"
- "Sherlock Holmes: Beryllkronan"
- "Sherlock Holmes: De fem apelsinkärnorna"
- "Sherlock Holmes: De rödhårigas förening"
- "Sherlock Holmes: Den avhuggna tummen"
- "Sherlock Holmes: Den blå karbunkeln"
- "Sherlock Holmes: Den försvunna brudgummen"
- "Sherlock Holmes: Den försvunna kapplöpningshästen"
- "Sherlock Holmes: Blodbokarna."
- "Sherlock Holmes: Det spräckliga bandet."
- "Sherlock Holmes: Den grekiske tolken"
- "Sherlock Holmes: Musgraves ritual"
- "Sherlock Holmes: Det gula ansiktet"
- "Sherlock Holmes: Det hemlighetsfulla mordet vid skogssjön"
- "Sherlock Holmes: Den hemlighetsfulle patienten"
- "Sherlock Holmes: Börsmäklarens biträde"
- "Sherlock Holmes: En skandal i Böhmen"
- "Sherlock Holmes: Krymplingen"
- "Sherlock Holmes: Lorden och hans rika amerikanska brud"
- "Sherlock Holmes: Mordet i Reigate"
- "Sherlock Holmes: Tiggaren med den kluvna läppen"

Arkeologi

- "Solgudens yxa och Tors hammare"

- (1899)
- "Hällristningarnas ålder" (1869)
- "Feniciska kolonier i Skandinavien" (1875)
- "Hällristningar på Kinnekulle" (1892)
- "Forntidens perioder" (1892)
- "Hur gamla är hällristningarna?" (1869)
- "Bohusläns bygdeborgar" (1909)
- "Bohuslänska hällristningar" (1879)
- "Fynden i Troja" (1878)
- "Förbindelse mellan Skandinavien och vestra Europa före Kristi födelse" (1889)
- "Svear och götar under folkvandringstiden" (1905)
- "Husaby kyrka" (1899)
- "Hällristningarna i Järrestad" (1881)
- "Nordens fartyg från hednatiden" (1872)
- "Anmärkningar rörande figurteckningar från forntiden" (1842)
- "Grafkistor af klufna och urhålkade stockar" (1894)
- "Den svenske solguden och den svenske Tyr" (1906)
- "Skånska fornminnen" (1853)
- "Ölands fornminnen" (1874)
- "Tors hammare" (1872)
- "Våra fornminnen – vad de lära oss" (1916)
- "Sveriges fasta fornlämningar från hednatiden" (1901)
- "Förstörda fornminnen i Bohuslän år 1924"

Djur & natur

- "Svenska djur i folktron" (1898)

- "Skäggets historia" (1893)
- "Kattens kulturhistoria" (1882)
- "Djurens sömn" (1889)
- "Katten i forntida Egypten" (1889)
- "Ett dygn på månen år 1870"
- "Orkidéernas historia" (1894)
- "Blomsterspråket" (1888)
- "Sveriges hundraser" (1880)
- "Guide till biskötsel" (1885)

Kulturhistoria

- "Midvinterns solfest" (1894)
- "Julen på 1870-talet – Skildringar och illustrationer i svenska tidskrifter"
- "Om julens härkomst" (1899)
- "Julen i Skåne på 1820-talet"
- "Nyaste och tillförlitligaste Drömboken" (1918)
- "1870-talets bästa tips för frisyr och utseende"
- "Lyxens historia" (1870)
- "Gaffelns historia" (1889)
- "Kanalbyggen på planeten Mars" (1888)
- "Vårt solsystem" (1878)

Resor

- "Ett besök i Venedig år 1878"
- "Strandgatan i Visby år 1879"
- "Resa på Dalslands kanal år 1877"
- "Nyköpings slott" (1877)
- "Ett besök i Marstrand år 1882"
- "Min resa i Blekinge och Kalmar år 1854"
- "Resor med luftballong år 1873"

- "Runlejonet i Venedig" (1871)
- "En utflykt på Mälaren år 1871"
- "Skildring af Vestergötland år 1882"
- "Kalmar slotts historia" (1880)
- "Ett besök i Södertälje år 1881"
- "En färd på Donau år 1882"
- "Ringmuren i Visby" (1874)
- "Fredrikstens fästning och Karl XII" (1879)
- "Petras helgedomar" (1921)
- "Ett besök i Boxholm år 1885"
- "Ett besök i Roms katakomber år 1870"
- "Skildring av Riseberga klosterruiner" (1874)
- "Borgholms slottsruin" (1878)
- "Rundtur i södra Frankrike år 1880"
- "Ett besök på Djurgården sommaren 1868"
- "Sigtunas tidiga historia" (1872)
- "Helgeandskyrkan i Visby" (1878)
- "Norrköpings historia" (1871)
- "Ett besök i Waxholm år 1870"
- "Vadstena slott" (1875)
- "Skildring av Island" (1870)
- "Besök på Gripsholms slott år 1895"
- "Ett besök i Rom år 1870"
- "Besök på Helgoland år 1874"
- "Guide till Uppsala år 1875"
- "Kyrkoruinen S:t Katarina i Visby" (1877)
- "Gripsholms slott" (1877)
- "Ett besök i Strängnäs år 1874"
- "Ett besök i Visby år 1906"
- "Bohus fästning" (1869)
- "Ett besök i Ystad år 1872"

Svensk geografi

- "Märkliga orter i Sverige" (1883)
- "Skildring av Värmland år 1882"
- "Skildring av Dalälven år 1876"
- "Skildring av Ångermanland 1882"
- "Skildring av Bohuslän år 1882"
- "Skildring av Dalsland år 1882"
- "Skildring av Närke år 1882"
- "Skildring av Öland år 1882"
- "Skildring av Stockholm år 1882"
- "Skildring av Västmanland år 1882"
- "Skildring av Härjedalen år 1882"
- "Skildring av Gästrikland år 1882"
- "Skildring av Jämtland år 1882"
- "Skildring av Göteborg år 1882"
- "Skildring av Halland år 1882"
- "Skildring av Blekinge år 1882"
- "Skildring av Gotland år 1882"
- "Skildring av Södermanland år 1882"
- "Skildring av Östergötland år 1882"

Vikingar

- "Vikingatidens Lund och Birka" (1909)
- "Jomsvikingarnas saga" (1888)
- "Fyndet av vikingaskeppet i Gokstad år 1880"
- "Hervars och Hedreks saga" (1888)
- "Carl Larssons Uppsala-tempel" (1908)
- "Sagan om Ragnar Lodbrok och hans söner" (1880)
- "Sverige och vikingafärderna västerut" (1924)